

La Cueva de la Cocina i l'art epipaleolític

Josep Lluís Pascual Benito

Servei d'Investigació Prehistòrica

La Cueva de la Cocina (Dos Aguas, València) s'obri en la serra de Martés a 405 metres d'altitud, en un acusat meandre del barranc de la Ventana que a poca distància desguassa en el barranc del Falón, afluent del Xúquer. Es tracta d'una cavitat de grans dimensions —uns 300 m²— que durant gran part de la primera mitat del segle XX va servir com a corral. Les intervencions efectuades en el passat segle pel Servei d'Investigació Prehistòrica de la Diputació de València van convertir Cocina en un jaciment imprescindible per a la definició de l'Epipaleolític recent de la vessant mediterrània peninsular (Pericot, 1945; Fortea, 1973), al contindre els seus estrats abundant documentació sobre l'evolució dels últims caçadors-recol·lectors i el procés d'interacció d'estos amb les primeres comunitats camperoles neolítiques.

Vista de la Cueva de la Cocina (Dos Aguas).
Cap a 1945.
[Pasta. SIP 519]

José Alcácer realitzant treballs de calc en el Cinto de la Ventana (Dos Aguas). 1951. [Negatiu B/N. SIP 1.053]

La primera intervenció arqueològica en el jaciment data del 19 d'octubre de 1940, quan Salvador Espí, capatàs del SIP, realitza un sondeig en l'entrada de la cova aprofitant l'expedició que, formada per ell mateix, Juan José Senent, José Chocomeli i José Alcácer, visitava les acabades de descobrir pintures rupestres del barranc de las Letras i del Cinto de la Ventana, pròximes a Cocina (Brotons, 1940; Jordá, 1985). Davant els bons resultats obtinguts, a l'any següent s'efectua la primera campanya d'excavació davall la direcció del subdirector del SIP, Lluís Pericot, a qui acompanyaven Juan Cabré, J.J. Senent i J. Alcácer, els quals van iniciar els treballs de documentació de les esmentades pintures (Jordá i Alcácer, 1951). Les campanyes d'excavació van continuar en 1942 i 1943, en col·laboració amb J. Alcácer i Enrique Pla, i en 1945 amb Francisco Jordá.

Estes primeres excavacions es van realitzar en plena postguerra, amb dificultats d'allotjament i manutenció. Es residix en tendes de campanya instal·lades al costat de l'era de la Casa de Valle i la intervenció s'inicia després d'una «còmica, pero impresionante batalla con verdaderas nubes de pulgas que habían proliferado en la capa de estiércol que cubría buena parte del yacimiento» (Pericot, 1971: 6). La publicació d'una memòria d'estes campanyes, en el número II de l'*Archivo de Prehistoria Levantina*, donarà a conèixer el jaciment i en plantejarà les qüestions més rellevants (Pericot, 1945).

Posteriorment, Javier Fortea publica una monografia sobre materials lítics de l'excavació de L. Pericot (Fortea, 1971) i, per a comprovar i ampliar els resultats aconseguits en el seu estudi, a partir de 1974 inicia

noves excavacions en Cocina que duraran fins a 1981; en 1975 es procedí al tancament de la cova amb una reixa metàl·lica que substituïx el mur de pedra en sec anterior. D'estes campanyes s'han donat a conèixer l'estudi sedimentològic, que ha permés conèixer les oscil·lacions mediamambientals (Fumanal, 1979), i l'estudi faunístic per Manuel Pérez Ripoll, que evidencia l'especialització del jaciment en la caça de la cabra salvatge al llarg de tota la seqüència (Fortea et al., 1987). Altres estudis sobre la indústria lítica s'han centrat en la comparació del model geomètric de Cocina amb el del Neolític antic (Juan Cabanilles, 1984).

A partir de la seqüència estratigràfica de 4'5 m de potència obtinguda en la Cueva de la Cocina, una de les més completes de l'Epipaleolític recent mediterrani, es va articular l'evolució del denominat «Epipaleolític geomètric», un conjunt industrial amb armadures geomètriques de filiació «tardenoide» o de fàcies Cocina en terminologia peninsular (Fortea, 1973; Fortea et al., 1987), en quatre horitzons caracteritzats per les diferents proporcions d'estes armadures, posteriorment corroborats en línies generals pels resultats obtinguts en diversos jaciments de la conca de l'Ebre. Així, a Cocina I o fase A, desenrotllada en el VII mil·lenni aC, i amb un predomini de trapezis i presència de macroutillatge sobre ascles, li succeïx Cocina II (fase B), corresponent a la primera mitat del VI mil·lenni aC, amb una major proporció de triangles i presència d'un tipus singular, els triangles de tipus Cocina, amb costats còncaus i espina central. Cocina III (fase C), ja en la segona mitat del VI mil·lenni aC, presenta un desenrotllament de segments i fulletes de dors, a més de vestigis de ceràmica impresa que indiquen contactes amb els primers grups neolítics, encara que continua la tecnologia i el mode de subsistència epipaleolític. El nivell superficial o Cocina IV (fase D) representaria l'evolució final d'eixes indústries en un horitzó neolític més avançat (ceràmiques esgrafiades i pentinades), amb alguns materials de l'Edat del Bronze, ibèrics, medievals i moderns, conseqüència de l'ús freqüent de la cova com a refugi temporal i com a corral.

Una altra circumstància que avala la importància del jaciment és la presència d'art prehistòric. La Cueva de la Cocina ha oferit una variada mostra de manifestacions artístiques tant rupestres com mobles, entre les quals destaca el conjunt de plaques gravades que es van englobar en un nou estil artístic denominat «Art Lineal-geomètric» i que, en paraules del seu descobridor, «representan una novedad en la Prehistoria española y nos convencen una vez más de la magnitud de lo que ignoramos» (Pericot, 1945: 62); encara hui en dia representen una de les escasses mostres de l'art dels últims caçadors-recol·lectors de la península Ibèrica. L'experiència de L. Pericot en la Cova del Parpalló va fer que des del començament de l'excavació es rentaren totes les pedres idònies, el que permeté descobrir un bon conjunt de gravats i pintures sobre plaquetes i codissos de calcària.

En les campanyes dels anys quaranta es van documentar 28 xicotetes plaquetes decorades, tres d'elles per ambdues cares, per mitjà d'un gravat fi i poc profund que ocupa tota la superfície disponible. En les campanyes posteriors en va aparèixer una altra i es va confirmar la posició estratigràfica general —per a tot el conjunt— en la capa superior del nivell II, en un moment immediatament antecardial (Fortea, 1975: 189; Fortea et al., 1987). La major part de plaquetes romanen inèdites, ja que tan sols han sigut publicades fotografies de tretze d'elles (Pericot, 1945; Fletcher, 1956; Fortea, 1973 i 1975) i calcs aproximats de set (Barandiarán, 1987).

Els motius que decoren les plaques són poc variats, a base de combinacions de grups de línies rectes que rarament arriben a tallar-se. En la majoria, la decoració es distribuïx a partir d'un o més eixos formats per bandes de diverses línies paral·leles, de les quals ixen en sentit oblic sèries de traços paral·lels o divergents. En menor nombre la decoració es reduïx a línies paral·leles, línies radials a partir del centre de la placa o a bandes paral·leles formades per sèries de traços curts. Encara que L. Pericot afirma que totes tenen només combinacions geomètriques, n'indica també que «hay un ejemplar en que acaso podría verse en la confusión de líneas un contorno animal» (Pericot, 1945: 53). En un parell de plaquetes el gravat es combina amb la pintura, una de les quals, amb les dos cares decorades, va ser «pintada previamente de rojo y posteriormente grabada» (Fortea, 1975: 359, lám. XI, 2).

Pàgina de l'inventari de materials de la Cueva de la Cocina (Dos Aguas). 1941-1942.

Inventario del material arqueológico de

Pollo

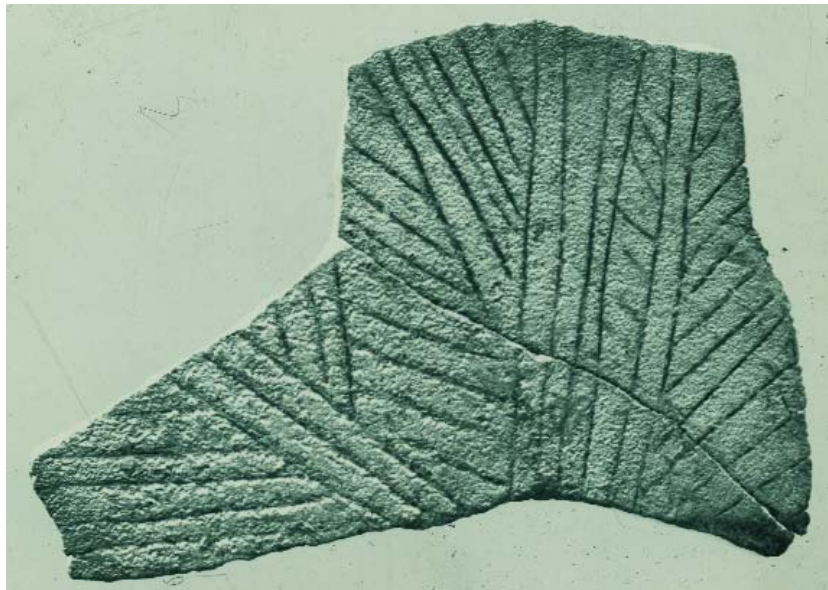
Núm.	Objeto	Capas	Medidas	Sitiostratigráfico	Observaciones
25	Placa pintada		2.6. 1.8x1.2	1. 1941-1942 2. Capa Zona B	
26	Placa pintada		2.6. 1.8x1.2	1. 1941-1942 2. Capa Zona B	
27	20		2.6. 1.8x1.2	1. 1941-1942 2. Capa Zona B	
28	20		2.6. 1.8x1.2	1. 1941-1942 2. Capa Zona B	
29	20		2.6. 1.8x1.2	1. 1941-1942 2. Capa Zona B	
30	Placa pintada con puntos rojos		2.6. 1.8x1.2	1. 1941-1942 2. Capa Zona B	
31	Placa		2.6. 1.8x1.2	1. 1941-1942 2. Capa Zona B	
32	20		2.6. 1.8x1.2	1. 1941-1942 2. Capa Zona B	
33	Placa pintada		2.6. 1.8x1.2	1. 1941-1942 2. Capa Zona B	
34	Placa pintada		2.6. 1.8x1.2	1. 1941-1942 2. Capa Zona B	

Pitjor coneguts són els codissos i plaquetes pintats. En els diaris de L. Pericot se citen 4 codissos i 13 plaquetes amb esta tècnica decorativa, mentre que en la publicació: «No pasa de una docena las piedras con manchas de color, rojo siempre, en un caso tirando a ocre amarillento. En muchos otros casos la piedra misma tiene tonalidades rojizas que pueden engañar fácilmente». La majoria presenten taques informes, però també s'han descrit altres motius: dos plaquetes del nivell III amb traços lineals i amb «figura animal muy dudosa», i d'altres dos del nivell IA, una amb «una forma indefinible» i «dos o tres cantos con puntos rojos que tanto hacen pensar en los cantos azilienses» (Pericot, 1945: 53). De les excavacions posteriors es menciona la presència en l'estrat H1 de «cantos manchados de negro y rojo encontrados alrededor de un hogar», i en l'estrat H2 de «cantos pintados con manchas subcirculares rojas y ocre» (Fletcher, 1980: 91-92).

Com a manifestacions artístiques mobles de possible caràcter naturalista apareixen citades en la bibliografia altres dos peces, fet que no ha sigut confirmat amb posterioritat: «un cuerno de ciervo con un grabado en que creemos ver el dibujo de un cáprido incompleto» (Pericot, 1945: 52), que segons la nostra observació correspon a un extrem de banya amb incisions irregulars, i un «canto de caliza con algunas percusiones laterales donde hay una pequeña cabeza de cierva de factura estilizada», a «reservas de una observación macroscópica» (Fletcher, 1980: 91).

Des del seu descobriment la Cueva de la Cocina es va relacionar amb els abrics pintats pròxims, més encara quan en 1942 L. Pericot va observar restes de pintura en la paret dreta de la cova a l'excavar el nivell neolític que les cobria. La interpretació d'estes restes resulta controvertida. El seu descobridor hi observa «vestigios de figuras, al parecer de animal una de ellas, en rojo, pintadas en la pared sur de la cueva. La pátina y el humo que han recubierto estos muros laterales impiden su exacta apreciación» (Pericot, 1945: 54). Van ser calcades per J. Fortea, el qual les descriu com «unas pocas líneas paralelas, quebradas, en espiga y vagamente trapezoidales, de color rojo claro, una mancha del mismo color y un trazo triangular de color oscuro amoratado» (Fortea, 1975: 197; 1978: 154), tot incloent-les en l'Art Lineal-geomètric i establint-ne paral·lels amb determinats motius infraposats a l'Art Llevantí de Cantos de la Visera II, de Cueva de la Araña i de la Sarga. Posteriorment, s'ha realitzat un calc parcial del panell i analitzat des del punt de vista tècnic un xicotet traç ben conservat en el qual s'ha observat un «trazo de pluma levantino», mentre que des de l'aspecte formal «no parecen corresponder a una composición abstractogeométrica, sino más bien los restos de un cuadrúpedo, morfológicamente afín a los del arte levantino» (Grimal, 1995: 324).

Plaqueta gravada
núm. 15.439 de la Cueva
de la Cocina (Dos Aguas).
[Pasta B/N. SIP 459]

La circumstància d'estar recobertes estes restes de pintura per nivells ceràmics ha sigut un dels arguments esgrimits per a la datació de l'Art Llevantí amb anterioritat a l'horitzó Cocina III. Només la neteja de la capa de brutícia que les cobrix podria aclarir-ne la correcta atribució a un estil artístic concret, mentre que per a la seua datació caldria analitzar detingudament la mecànica de formació dels nivells de cobertura i dels subjacents, al trobar-se en la zona on més s'han vist afectats els dipòsits per les freqüents inundacions de la cova, amb els subsegüents fenòmens d'erosió i redeposició (Fumanal, 1979).

Finalment, mencionar l'existència de dos gravats rupestres en l'interior de Cocina, als quals s'ha prestat poca atenció potser per la seua cronologia incerta, encara que posterior a la resta de manifestacions artístiques: un de tipus cruciforme en el sòl rocós de l'entrada (Pericot, 1945: 40), i l'altre, de major grandària, piquetejat sobre una gran llosa despresada del sostre i ubicada en el centre de la cova, conformant un motiu geomètric tancat amb divisions internes.

En definitiva, l'aportació de la Cueva de la Cocina a la prehistòria peninsular pot considerar-se fonamental, i el llegat que en conserva el SIP, producte de les intervencions del passat segle, espera que noves generacions de prehistoriadors puguen extraure d'ell una part de la informació amagada que encara conté.